

СПРОСТУВАННЯ ЮРИДИЧНОЇ «ТЕОРІЇ» ВИКУПЛЕННЯ (на підставі богослужбових текстів Страсного тижня)

Стаття присвячена спростуванню юридичної «теорії» викуплення на підставі аналізу текстів богослужіння Страсного тижня. У ній коротко розглянуто історію виникнення та еволюцію цієї «теорії» у богослів'ї XIX – XX ст.; встановлено несумісність юридичної «теорії» зі святоотцівським переданням та богослужбовими текстами.

Ключові слова: богослужбовий текст, викуплення, обоження, примирення, прокляття, Страсний тиждень.

Святу Православну Церкву Господь Ісус Христос заснував на землі для однієї мети – спасіння людської душі. Це – головна мета втілення Господа Ісуса Христа, тому ми і називаємо його Спасителем. З цього стає зрозуміло, що спасіння – справді найважливіша і центральна тема в християнському богослів'ї і проповіді. Спасіння завжди актуальне не тільки в богословських колах, а й для кожної людини, адже наше сучасне суспільство звикло жити у суворих юридичних рамках, і для багатьох віруючих, які нещодавно прийшли до Церкви, стають цікавими питання: «Чому в саме такий складний спосіб людство було звільнене від гріха?», «Що це була за жертва?», «І взагалі, за що постраждав безневинний Праведник?».

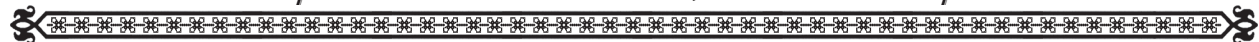
Це питання хвилювало людство ще з перших століть. Святитель Григорій Богослов у своєму 45-му слові на Пасху говорив: *«Кому й для чого пролита ця вилита за нас кров – кров велика і преславна Бога і Архієрея, і Жертви? Ми були під владою лукавого, продані під гріх, що сластолюбством купили собі пошкодження. А якщо ціна спокути дається не іншому кому, як тому, що тримається владою; запитую: кому й з якої причини принесена така ціна? Якщо лукавому, то як це образливо! Розбійник одержує ціну спокути, одержує не тільки від Бога, але самого Бога, за своє катівство бере таку безмірну плату, що за неї справедливо було пощадити і вас! А якщо Отцю, то, по-перше, яким чином? Не в Нього ми були в полоні. А по-друге, з якої причини кров Єдинородного приємна Отцю, Який не прийняв й Ісаака, принесеного батьком, але замінив жертвоприношення, замість обіцяної жертви давши барана? Або із цього видно, що приймає Отець не тому, що вимагав або мав потребу, але через домобудівництво і тому, що людині потрібно було освятитися людством Бога, щоб Він Сам визволив нас, подолавши мучителя силою, і підніс нас до Себе через Сина, Який є посеред-*

ником і все влаштував на честь Отця, Якому виявляється Він у всьому покірним? Такі діла Христові, а більше нехай буде шановане мовчанням» [Григорій Богослов, свт., 2010, с. 711].

Утім, в історії православного богослів'я це питання не втрачало своєї актуальності, воно розвивалось по-різному. Так, ієрей Олег Давиденков із цього приводу зазначає: «Єдиного вчення про викуплення у православному богослів'ї, принаймні в російському, немає» [Давыденков О., свящ., 2010, с. 287]. Це призводило інколи до зародження багатьох різних хибних розумінь, тлумачень та, навіть, цілих «теорій» для осмислення цієї спасительної жертви. Найяскравішою серед них треба назвати юридичну «теорію» викуплення.

Зародилася вона на Заході, її автором був Ансельм Кентерберійський, який виклав її основні положення у своїй книзі «Cur Deus homo» («Чому Бог став людиною?») [Ансельм Кентерберійський, 2017]. Як відомо, вона ґрунтується на таких фундаментальних поняттях, як злочин проти встановленого Божественного порядку, образу Божественної величі, вічне прокляття людини Богом, встановлення Божественної справедливості, примирення Бога з людиною через жертву, викуп, сплату боргу Ісусом Христом замість людини, заслуга Ісуса Христа перед судом вічної правди та ін.

Ця «теорія» набула своєї актуальності в російському богослів'ї XIX ст. На жаль, як свідчить історія, українське богослів'я у цей час було частиною згаданого вище російського. Її широко використовували у своїх догматичних працях багато відомих російських богословів, зокрема митрополит Макарій (Булгаков) [Макарий (Булгаков), митр., 1857]. Його «Православно-догматическое богословие», за словами священика Олега Давиденкова, до 1917 року, по-суті, було основним підручником для вивчення догматичного богослів'я в усій Російській Церкві [Давыденков О., свящ.,

2010, с. 290]. Він у перших реченнях розділу про «Про Бога як Спасителя нашого загалом» [Макарий (Булгаков), митр., 1999, с. 10] зазначає, що спасительна жертва необхідна була для того, аби «задовільнити замість грішника безмежну Божествену правду, яка стала зневаженою, «ображеною», із-за людського гріхопадіння, але не через те, що Бог бажав помсти, але тому, що ніяка властивість Бога не може бути позбавлена властивої їй дії: без виконання цієї умови людина назавжди залишилася б перед правосуддям Божим дитиною гніву (Еф. 2: 3), дитиною прокляття (Гал. 3: 10), і примирення, воз'єднання Бога з людиною не могло б, навіть, початися; викоринити гріх у всій людській природі, просвітити людський розум, виправити її волю, відновити в нас образ Божий: тому, навіть, якщо б і після задоволення Божественної правди людська природа залишалася б гріховною і нечистою, а розум залишився в гріховному мороці і образ Божий спотвореним, – спілкування між Богом і людиною не могло б відбутися так само, як між світлом і темрявою [Макарий (Булгаков), митр., 1999, с. 11]. Звідси видно, що тут були використані усі засади юридичної «теорії», але треба також відзначити, що митрополит Макарий не впадав у всі крайнощі західних богословів, адже він усвідомлював, що спасіння передбачає не лише встановлення Божественної справедливості, а й зміну власне впалої природи людини.

Наприкінці XIX – початку XX століття в російському богослів'ї почалося поступове переосмислення «теорії» викуплення. Почався відхід від юридичної «теорії», і були зроблені спроби повернутися до святоотцівського передання. Великі надії поклалися на вивчення богослужбових текстів з метою з'ясування святоотцівського розуміння цього догмату, але застосування гімнографічного матеріалу для спростування юридичної «теорії» не отримало широкого розповсюдження.

Найбільш відомими критиками цієї «теорії» виступили архімандрит (в майбутньому Московський патріарх) Сергій (Страгородський), який у своєму магістерському дослідженні «Православне вчення про спасіння» [Сергій (Страгородский), архим., 2017] встановив, що на основі Священного Писання і Передання між Богом і людиною не може бути будь-яких правових відносин.

Цю ж думку продовжував й інший критик юридичної «теорії» викуплення – професор Московської духовної академії протоієрей Петро Гнедич, який присвятив цьому питанню один з розділів своєї магістерської дисертації

«Догмат викуплення в російській богословській науці останнього п'ятдесятиріччя (1893 – 1944)» [Гнедич П., прот., 2002]. У ній, зокрема, він відзначав, що в основі цієї «теорії» лежить «таке поняття про Бога та Його властивості, згідно з яким властивості благості, любові, правди та справедливості Божих різко розрізняються і навіть протиставляються одна одній; також протиставляються і дії цих властивостей, тому що кожній Божественній властивості приписується властива їй дія. Гріх людини «ображає Бога», породжуючи дію Його правосуддя або «гнів», що виражається у «ворожнечі Бога до людини», прокляття людини Богом і як наслідок – покарання грішника» [Гнедич П., прот., 2002, с. 132].

Треба наголосити, що у своїй праці він критикує богословські погляди своїх попередників, що вкрай рідко можна побачити у працях його наступників на ниві російського богослів'я. Зараз у дослідженні історії російської богословської думки наші сучасники або замовчують це явище, або наводять різні поблажливі думки щодо цього питання.

Серед сучасників треба відзначити вище згаданого вже нами ієрея Олега Давиденкова [Давыденков О., свящ., 2010], який подав більш-менш адекватну картину бачення цього питання в історії російського богослів'я і провів аналіз усіх раніше висловлених думок із цього приводу. Його богословське бачення виявляється уже в більш православному і східному розумінні цього питання.

У пропонованій статті ми ставимо мету на підставі богослужбових текстів Страсного тижня, зокрема Великих п'ятниці і суботи, простежити православне розуміння догмату викуплення і спростувати його юридичне відображення.

У зв'язку з цим спробуємо встановити, які слова виражають поняття «викуплення» в богослужіннях двох розглядуваних днів і чи є підстава для підтвердження цієї «теорії» в богослужбових текстах.

Для цього треба проаналізувати богослужбові тексти на наявність в них слів, що виражають поняття юридичної «теорії» викуплення, та виявити їх справжній зміст.

Об'єкт дослідження – богослужіння Страсного тижня, серед яких центральне місце відводимо богослужінням Великої п'ятниці та суботи, які є кульмінаційними у справі розкриття змісту спасительної жертви Господа Ісуса Христа.

Предмет дослідження – вирази у вказаних богослужбових текстах, що стосуються юридичної «теорії» викуплення.

Якщо звернутися до богослужбових текстів, то можна відзначити в них незначну кількість слів і виразів, що стосуються юридичної «теорії» викуплення. Із зазначених виразів можна вказати тільки на слово «клятва» (прокляття), яке в богослужінні двох днів вживається лише три рази, а саме: 1) у 9-му антифоні Великої п'ятниці: «...Христа Бога нашого, Який через Тебе народи від **прокляття** визволив» [Тріодь Постова, 2005, с. 531], 2) у сідальному після 15-го антифону ранньої Великої п'ятниці: «Викупив Ти нас, Господи, від **клятви** закону» [Тріодь Постова, 2005, с. 535] і 3) у стихирі на «І нині» на «Господи, взиваю...» на вечірні Великої п'ятниці: «Того, Хто Адама визволив від **прокляття**, зв'язують» [Тріодь Постова, 2005, с. 587].

Один раз у «Непорочних», що співаються на ранній Великій суботі, говориться про «проклятих»: «Ти упокорив гордих, **проклятих**, що відхилилися від заповідей Твоїх» [Тріодь Постова, 2005, с. 610]. Так само один раз функціонує поняття «викуплення», точніше слово «викупив», у вже згадуваному сідальному після 15-го антифону ранньої Великої п'ятниці і тропаря в кінці ранньої, яке, по суті, є дуже близьким перифразом тексту з Послання до галатів: «А до пришестья віри ми були замкнені під охороною закону, до того часу, як належало відкритися вірі» (Гал. 3: 23).

Це свідчить, що піснетворці ніяк не намагалися висловити розуміння догмату викуплення в юридичних категоріях. Частина понять, характерних для юридичної «теорії» викуплення, в богослужінні доволі невелика. Причому, треба відзначити, що зазначені три поняття належать не тільки юридичній «теорії», але можуть мати й інший зміст.

Для авторів богослужбових текстів розуміння викуплення ґрунтується на зовсім інших засадах. Вони більше говорять про зцілення, оновлення людської природи, тобто висловлюються в органічних категоріях, акцентуючи увагу на тому, що гріх більше розуміється як хвороба, а не злочин.

Підтвердженням цьому є велика кількість богослужбових текстів про оновлення, зміну способу життя людської природи внаслідок спасительної жертви. «У гробі новім похований Ти, Христе, і єство людське **оновив** еси і як Бог воскрес із мертвих» (Похвали Великої суботи, 24-ий тропар) [Тріодь Постова, 2005, с. 611]; «Хоч тіло моє уражене смертю, але **оновлю** Я зруйновану людську природу; не терзай Свого серця риданнями, Мати Моя» (Похвали Великої суботи, 85-ий тропар) [Тріодь Постова, 2005, с. 622]; «Щоб Своєю славою все наповнити, зій-

шов Ти в глибини землі; від Тебе не приховалася природа моя, що від Адама; і похований, Ти мене, зітлілого, **оновлюєш**, Чоловіколюбче» (3-ій тропар 1-ої пісні канону Великої суботи) [Тріодь Постова, 2005, с. 639]; «Сьомий день сьогодні освятив Ти, що його благословив у давнину для спочинку від праці, всьому бо даєш почин і **оновлюєш** Ти, Спасе мій, – і суботу шануєш, і нас навчаєш» (1-ий тропар 4-ої пісні канону Великої суботи) [Тріодь Постова, 2005, с. 640].

Також про оновлення людини розповідається в одному з тропарів канону ранньої Великої суботи: «Ти **відновлюєш** земне, Сотворителю, Сам ставши земним, а плащаниця і гріб виявляють таємницю, що в Тобі, Слове; благообразний Йосиф, замість батька Твого, до погребіння Тебе готує; в Тобі дивно **оновлюється** моє єство» (1-ий тропар 5-ої пісні канону Великої Суботи) [Тріодь Постова, 2005, с. 641]. Цікавим є той факт, що у слов'янській Постовій Тріоді цей тропар говорить не стільки про оновлення, скільки взагалі про нове творіння людини: «**Новотвориши** земния создателю [...], в тебе велеліпно **новотворящого** мя» (1-ий тропар 5-ої пісні канону Великої Суботи) [Триодион, 2011, с. 376].

Це співзвучно зі словами Священного Писання про «одягання» в нову людину або про «нове творіння» (2 Кор. 5: 17): «Але ви не так пізнали Христа; тому що ви чули про Нього і в Ньому навчилися, – бо істина в Ісусі – відкинути колишній спосіб життя старої людини, яка зотліває в спокусливих похотях, а обновилося духом розуму вашого і **одягнутися в нову людину**, створену за Богом, в праведності і святості істини» (Еф. 4: 20 – 24); «Скинувши стародавню людину з ділами її та **вдягнувшись у нову**, яка оновлюється в пізнанні за образом Творця її» (Кол. 3: 9 – 10); «Бо у Христі Ісусі не має ваги ні обрізання, ні необрізання, а **нове творіння**» (Гал. 6: 15).

Варто зазначити, що в богослужбових текстах говориться не тільки про оновлення, але і про прикрашання людського єства: «Величніший добротою за всіх людей, як без вигляду мертвим стає Той, Хто **єство всіх прикрасив**» (Похвали Великої суботи, 9-ий тропар) [Тріодь Постова, 2005, с. 608]; «Коли страждав Ти, Слове, не мав Ти ні краси, ні вигляду; воскресши ж, засяяв Ти і людей **прикрасив** божественним сьйвом» (Похвали Великої суботи, 105-ий тропар) [Тріодь Постова, 2005, с. 625]. У зв'язку з цим йдеться про піднесення і прославлення людини: «На хрест піднісся Ти, Спасе, і з Собою живих **підносиш**; під землею ж бувши, похованих з-під неї воскрешаєш» (Похвали Великої суботи, 37-ий тропар) [Тріодь

Постова, 2005, с. 613]; «Під землю з волі Своєї зійшов Ти, як мертвий, і **підносиш** від землі до небес тих, що звідти відпали, Ісусе» (Похвали Великої суботи, 46-ий тропар) [Тріодь Постова, 2005, с. 614]; «З волі Своєї зійшов Ти, Спасе, під землю і померлих людей оживив еси, і **підніс** їх до Отчої слави» (Похвали Великої суботи, 53-ий тропар) [Тріодь Постова, 2005, с. 615].

Зазначені вирази засвідчують, що поняття викуплення не може бути виражене в юридичному розумінні, але повинно сприйматися в органічному трактуванні, тобто усвідомлюватися як зміна способу буття людської природи.

Отже, в богослужбових текстах Великої п'ятниці та Великої суботи практично не використовуються основні поняття юридичної

«теорії». Всього кілька разів функціонують такі поняття, як клятва (прокляття), злочин, покарання за гріх, однак вони не є винятковою належністю юридичної «теорії», а живаються і в Священному Писанні, й у святих отців.

Також аналіз текстів засвідчив, що піснетворці акцентують нашу увагу на зміні способу буття природи людини, на її оновленні та прикрашенні і ніде не говорять про механічне спасіння в результаті заслуг Ісуса Христа.

Таким чином можна констатувати, що проаналізовані богослужбові тексти не лише спростовують, але й стверджують неспроможність юридичної «теорії» викуплення, що ще раз доводить, що їх автори не сприймають розуміння викуплення в юридичних рамках.

Джерела:

Біблія, 2004

Ансельм Кентерберийский, 2017

Григорій Богослов, свт., 2010

Тріодь Постова, 2005

Триодион, 2011

Література:

Гнедич П., прот., 2002

Давыденков О. свящ., 2010

Макарий (Булгаков), митр., 1857

Сергий (Страгородский), архим., 2017

Біблія : книги Священного Писання Старого та Нового Завіту : в українському перекладі з паралельними місцями та додатками / [пер. Патріарха Філарета (Денисенка)]. – К. : Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. – 1416 с.

Почему Бог стал человеком / Ансельм Кентерберийский [Электронный ресурс] // Реформатский взгляд. – Режим доступа: <http://www.reformed.org.ua/2/55/Anselm> (дата обращения 14. 12. 2017).

Творіння / святитель Григорій Богослов. – К. : Видавничий відділ Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2010. – Т. 1, кн. 1. – 720 с.

Тріодь Постова. – К. : Видавничий відділ Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2005. – 696 с.

Триодион, сієсть Трипеснец. – К. : Типографія святяты Успенския Киево-Печерския Лавры, 2011. – 434 с.

Догмат искупления в русской богословской науке последнего пятидесятилетия (первая половина XX столетия). Глава VII. Итоги (1893 – 1944) / протоиерей Петр Гнедич // Богословские труды. – [М.] : Издательский совет Русской Православной Церкви, 2002. – Сб. 37. – С. 128 – 152.

Догматическое богословие: учеб. пособ./ священник Олег Давыденков. – М. : Издательство Православного Свято-Тихоновского гуманитарного института, 2006. – 436 с.

Православно-догматическое богословие / митрополит Макарий (Булгаков). – М. : Издательство «Паломник» 1999. – Т. II. – 684 с.

Православное учение о спасении [Электронный ресурс] // Электронная библиотека RoyalLib.com. – Режим доступа: https://royallib.com/read/sergiy_stragorodskiy_arhimandrit/pravoslavnoe_uchenie_o_spasenii.html#0 (дата обращения 14. 12. 2017).

*Yefym Vasylovych Fursenko,
post graduate student
of Kyiv Orthodox Theological Academy*

DENIAL OF THE LEGAL «THEORY» OF REDEMPTION ON THE BASIS OF LITURGICAL TEXTS OF THE HOLY WEEK

The article is devoted to the refutation of the legal «theory» of redemption on the basis of the analysis of the texts of the worship of the Passion Week. It briefly reviews the history of the emergence and evolution of this «theory» in theology of the XIX – XX centuries; the incompatibility of the legal «theory» with the sacred testimony and liturgical texts was established.

Key words: *liturgical text, redemption, deification, reconciliation, curse, Holy Week*